

**ТВОРЧА СПАДЩИНА М. В. ГОГОЛЯ
В ПЛОЩИНІ ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ**

Особливе значення для розвитку теоретичного літературознавства мають класичні літературні твори. У них сутнісні властивості літературно-художніх явищ дістають максимальну ступінь оприявлення. Класичні твори вважаються взірцевими, естетично досконалими і такими, де найбільш увиразнено виказують себе ество творчої діяльності, закономірності її здійснення та функціонування її результатів. Водночас у долі й художньо-естетичній еволюції геніального митця втілюються провідні тенденції й процеси (закономірності й антизакономірності, як сказав би Д. С. Лихачов [1, с. 3–5]) літературного розвитку його часу й наступних епох. Завдяки цьому з'являється можливість вибудувати варіанти їхніх системних моделей, описати їх літературознавчу «онтологічну картину», які б відповідали умовам актуального еволюційного етапу в історичному розвитку словесної творчості. Оскільки системні моделі й «онтологічні картини» входять до складу наукового предмета, цілком зрозумілим є таке ж особливе значення класичного корпусу мистецтва слова для розвитку методології науки про літературу й літературознавство загалом.

У цьому аспекті безперечний інтерес сьогодні викликає творча спадщина М. В. Гоголя, студіювання якої сягнуло нового еволюційного етапу, пов'язаного, крім усього іншого, з розгортанням активної роботи у сфері власне українського гоголезнавства як складової української русистики¹.

¹ Див., наприклад, спеціальний веб-ресурс [2]. Цей процес живиться ініціативою та творчою енергією дослідницьких груп, очолюваних доктором філологічних наук, професором, завідувачем відділу слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України П. В. Михедом. Про продуктивність здійснюваної роботи свідчать новітні публікації української наукової гоголіани, зокрема: семитомне видання творів М. В. Гоголя українською мовою, організоване Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ (голова редкол. М. Г. Жулинський, упоряд. П. В. Михед; 2008 року побачили світ перші три томи); бібліографічний покажчик «Микола Гоголь: українська бібліографія» (уклад. П. В. Михед, Л. В. Гранатович, Н. В. Кузьменко. – К. : Академперіодика, 2009. – 258 с.) ; упорядковане Н. М. Жаркевич, З. В. Кирилюк та Ю. В. Якубіною друге, перероблене і доповнене, російськомовне видання «Літопис життя і творчості М. В. Гоголя: ніжинський період (1820–1828)» (Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. – 260 с.). Важливо, що

Наукове гоголезнаство має вже свою історію, свої безперечні досягнення, вагомі напрацювання, знакові постаті й класичні дослідницькі тексти. Наявний у ньому багатий і різноманітний гносеолого-евристичний досвід, а також характер накопичених за великий проміжок часу проблем, зумовлюють актуальну потребу в їхній методологічній і теоретичній рефлексії, результати якої формуватимуть підґрунтя нового – методологічно легітимного і теоретично верифікованого – перспективного поля з метою студіювання творчої спадщини письменника. Адже на різнобарвній гоголезнавчій ниві присутні цілком авторитетні і водночас категоричні опозиційні підходи. Достатньо назвати, з одного боку, літературознавчі практики Є. Ф. Маланюка, представлені його статтями «Гоголь – Гоголь» (1935), «Шевченко і Гоголь» (1944) та в незавершеною і почасти втраченою монографією «Гоголь» (I пол. 1940-х рр.), а з другого – виконану в руслі естетико-стилістичного напрямку есеїстичну працю («побіжні нотатки», за авторським визначенням) В. В. Набокова «Nicolau Gogol» (1944) [7; 8; 9; 10]. За своїми об'єктивними рисами ці літературно-критичні практики не можуть кваліфікуватися як лише віддзеркалення суто суб'єктивних поглядів. Висока філологічна культура обох авторів, які до того ж самі були видатними майстрами слова, потребує адекватного методологічного розбору.

Яскравий приклад науково плідного використання багатого теоретико-літературного потенціалу творчості М. Гоголя знаходимо, зокрема, в доповіді 1941 року (опубл. 1975) М. М. Бахтіна під назвою «Епос і роман (Про методологію дослідження роману)» [11]. Втілений тут гносеолого-евристичний досвід демонструє той шлях аналізу красного письменства, який враховує передусім глибинні, внутрішні чинники об'єкта пізнання. Такий підхід дозволяє, по-перше, не підмінювати предмет розгляду в процесі розгортання літературознавчого висловлювання, цим самим зберігаючи необхідну єдність останнього, і, по-друге, сприяє усвідомленню дослідниками важливості дотримуватися меж власної фахової компетенції. Завдяки цьому підхід М. М. Бахтіна не закриває наукову тему, а навпаки, відкриває її актуальну проблемну структуру, її гносеологічні перспективи.

Для того, щоб ефективно реалізувати гуманітарні можливості літературної спадщини М. В. Гоголя, в тому числі через аналітичну актуалізацію її проблемного теоретико-літературного потенціалу, слід свідомо орієнтуватися на загальнометодологічні засади літературо-

українські гоголезнавці активно співпрацюють з зарубіжними, в тому числі російськими, вченими, залучаючи їх до своїх фахових видань [3; 4] або реалізуючи спільні наукові проекти [5; 6].

знавчої роботи – однієї з форм культуротворчої діяльності в соціокультурних умовах сучасної України. Головною метою тут було й залишається створення такого, як пише І. М. Дзюба, «суверенного культурного простору... як органічної частини європейського й світового культурного простору», в структурних межах якого будь-які явища присутніх в Україні національних культур не матимуть денационалізуючого впливу, тому що «будуть адаптовані культурною свідомістю в моделі нової національної ідентифікації як реальне культурне багатство України» [12, с. 31, 32]. Звідси – українська русистика вочевидь має всіляко сприяти (у межах своєї фахової компетенції) вирішенню основного культуротворчого завдання, спрямовуючи свою діяльність на оптимізацію взаємин російської культури з українською, на збалансування російської присутності інших культур світу, таким чином забезпечуючи конкурентоспроможність *самої української культури*, «її здатність давати тон інтелектуальному й культурному життю *свого* суспільства, адаптувати для суспільства культурну реальність світу» [12, с. 29; курсив мій. – І. К.]².

У цьому сенсі українська русистика, за словами П. В. Михеда, покликана «сформулювати нову парадигму осмислення російських культурних текстів... з позицій української національної рації», «з українського інтелектуального поля» [14, с. 88, 87]. Йдеться про зміну сучасною українською національно-культурною свідомістю (як ментально конкретним варіантом дієво-історичної свідомості) самої парадигми осмислення зовнішнього світу, в тому числі й Росії з її культурою та наявним текстовим полем³. А це неможливо здійснити без виходу на нові методологічні засади, що, на думку П. В. Михеда [14, с. 87], досі не відбулося у сфері української русистики.

Однією з передумов досягнення цієї мети є, як на мене, рішуче і системне подолання певної перцептивної інерції, тобто стереотипів сприйняття, на яких базувалася радянська парадигма розгляду історії української літератури, історії російської літератури та історії

² Процитовані висловлювання суголосні з тією тенденцією в розвитку суспільно-культурної свідомості українства, яка підтримувалася ідеєю свідомого формування національного простору культури, створення власного міфу для того, щоб нація могла «втриматися на поверхні» [13, с. 904].

³ У своїх судженнях П. В. Михед спирається на позицію М. Драгоманова, згідно з якою «усяка громадська праця на Україні мусить мати українську одягу, *українство*» [15, с. 302]. «Тому, – висновує сучасний український дослідник, – і знання про світ, як і знання про Росію, повинні мати українську одягу» [14, с. 88].

українсько-російських і російсько-українських літературних взаємин і якими продовжує жити вся система їх цілеспрямованого спотворення, політико-ідеологічної деформації. Творчість М. Гоголя, так само як «і реальна взаємодія української та російської культур, і особливо ідеологічне обрамлення, публіцистична, а почасти й теоретична інтерпретація цієї взаємодії дуже переобтяжені, навіть захарашені різного роду стереотипами» [12, с. 25] й ідеологічно спрямованою риторикою.

Стереотипом, на який легко нанизуються (чи проектуються як його варіантні інтерпретації) інші клішовані уявлення (як-от: особлива «всесвітність» російської літератури, Росія як провідник України до європейської цивілізації, виключно позитивний вплив російської культури на українську, вищість російської літератури як причина її виняткового становища в Україні, втрачений радянський культурний простір⁴), є теза про особливий характер взаємин між російською й українською літературами як літературами братніми. «Я терпіти не можу, – писав 1997 року Д. В. Затонський, – по-радянському фальшивого епітета «братній», який свого часу до всього ліпили, роблячи виняток хіба що для концтаборів» [16, с. 181]. І справа не лише в тому, що загальне (і обов'язкове для вжитку за радянських часів) кліше про те, що ці дві літератури розвивалися як повсякчасне й органічне єднання духовного життя двох народів, нерозривно зв'язаних умовами соціально-політичного існування та єдністю визвольної боротьби, просто не відповідає дійсності. Справа перш за все полягає в тому, що ситуація культурного пограниччя, в якій об'єктивно протягом тривалого історичного часу перебувають і надалі перебуватимуть українська й російська культури, аж ніяк не є моно-векторною за своїми базовими інтенціями та однозначною за практичними наслідками [17; 18]. А це означає, що сприйняття не тільки колишніх радянських ідеологічних догм, а й сучасних тез на кшталт твердження російського філософа В. С. Біблера про те, що наприкінці ХХ століття «культура здатна жити і розвиватися (як культура) лише на пограниччях культур, в одночасності, в діалозі з іншими цілісними... культурами» [19; с. 286], вимагає зважати на те, що:

⁴ До честі російської академічної науки треба відзначити, що вона «спокійнісінько ігнорувала», скажімо, тезу В. Белінського про те, що «тільки воз'єднавшись із Росією, Малоросія відчинила собі двері до європейської цивілізації, ...і, навпаки, дуже активно досліджувала вплив старої української культури (XVII–XVIII ст.) на російську, роль першої в становленні другої, а також її <української культури> роль як провідника європейських тенденцій» [12, с. 26].

– «взаємодія культур у світі, будучи формою їхнього існування й розвитку, має свою складну діалектику й далеко не зводиться до благоготворного впливу одних на інших. Вплив однієї культури може стимулювати розвиток інших, а може й нести загрозу знеособлення, навіть асиміляції, може й викликати захисну протидію, що також можна розглядати як форму стимулювання від протилежного; крім того, тут є своя вибірковість: щось сприймається, а щось відкидається, відповідно до логіки власного органічного саморозгортання, та й самозберження» [12, с. 27];

– міжкультурний діалог як спосіб життя й розвитку культури не виникає сам по собі й не може бути налагоджений раз і назавжди. Цю роботу свідомо й цілеспрямовано мусить самостійно проводити кожне покоління й кожна суспільно-історична доба. Зумовлено це характером людського культурного світу як штучного утворення [20, с. 56–57, 256–261 й ін.], що також вимагає від культурного діяча (особливо – гуманітарія) певної цілісності особистості, єдності відстоюваних ним наукових концепцій з його власними індивідуальними поглядами та суспільною поведінкою. Не можуть створити справжній діалогічний простір культуротворення ті українські та російські автори, які й до сьогодні, «гаряче» солідаризуючись з протестом різних національних літератур проти згубних іноземних впливів, «сягаючи вершин благородства у глибокому розумінні права російської культури на самозахист, хапливо збігають з цих вершин, як тільки заводять мову про літературу українську та її взаємини з російською» [12, с. 27]⁵. Зрозуміло, що за такого підходу про жодну науковість не йдеться і йтися не може.

⁵ Говорячи про це, І. М. Дзюба цілком доречно нагадав: 1) про «рух у демократичній німецькій культурі к. XVIII – поч. XIX ст., включаючи й Лессінга, проти панування французької придворної культури (при одночасному схиланні перед французькими просвітителами й революційними мислителями); 2) про те, що «далеко не всі французькі романтики солідаризувалися з Жерменою де Сталь у її ентузіастичному сприйнятті німецької літератури»; 3) про «пристрасну боротьбу Джакомо Леопарді проти впровадження в італійську літературу моделей німецького і французького романтизму»; 4) про «реакцію в багатьох європейських країнах проти «італійщини» в музиці й архітектурі»; 5) про «рух у вірменській, азербайджанській, узбецькій літературах у XVII, XVIII, XIX ст. проти засилля й рутини арабської та перської літературних форм; аналогічний рух у Грузії XVII–XVIII ст., коли Арчіл, Сулхан-Саха Орбелані, Давід Гурамішвілі та інші патріоти звернулися до демократичних традицій національної літератури і розгорнули непримиренну боротьбу проти згубних іноземних впливів, що гальмували розвиток самобутньої національної культури»; 6) про «могутній протест у Росії першої половини XIX ст. проти «чужевластя мод», проти галломанії» [12, с. 27].

Що ж до об'єктивної специфіки українсько-російських літературних взаємин, то вона пов'язана з двома корелятивними моментами. Перший з них полягає в тому, що «російська культура не була для української просто культурою сусіднього народу, як англійська для французької чи німецька для італійської. Це була культура, по-перше, етнічно й мовно близького народу, з низьким етнічним і мовним бар'єром, що в принципі може мати або позитивні, або негативні наслідки, або і ті, і ті; по-друге, це була також і культура імперська, яку імперія насаджувала силоміць з виразною політичною метою... Історичні факти незаперечно засвідчують, що тріумфальний шлях російській культурі в Україну розчистило жорстоке державне, імперське насильство. Чітко сказав про це відомий єврейський публіцист Володимир Жаботинський у своїй полеміці з лібералом-обшаром Петром Струве: «...Навіщо ігнорувати історію і запевняти, ніби все обійшлося без кулака і ніби успіхи російської мови на периферії доводять внутрішню безсилість іноземницьких культур? Нічогосінько ці успіхи не доводять, крім тієї старої істини, що підкованим чоботом можна втоптати в землю найжиттєздатнішу квітку» [12, с. 28].

За таких умов взаємодія української літератури з російською, як слушно зауважив І. М. Дзюба, «не була однозначною, а мала дві сторони. Одна – це солідарне сприйняття гуманістичних й естетичних імпульсів російської культури, а друга – це захисна реакція, вироблення власної альтернативи, відповідь на виклик, виборювання власного культурного простору» [12, с. 27]. І тут важлива не тільки неоднозначність такої реакції в ситуації культурної експансії, а й – і в цьому полягає другий з означених корелятивних моментів – глибинний зв'язок між указаними двома сторонами, коли саме сприйняття гуманістичного й естетичного багатства російської літератури живило внутрішньо-захисний,

Ідея такого зв'язку лежить в основі відомих на антиекспансіоністський потенціал української літератури, досі цінних міркувань І. Франка та М. Драгоманова про засади, з яких треба виходити в розмислах про українсько-російські взаємини в умовах, за Франковими словами, «гніту московщини на українщину» [21, с. 8]. В обох випадках йдеться лише про ту частину російських суспільно-літературних діячів, яка не займалася демонстрацією «верноподданництва» імперській владі, а надихалася ідеями свободи й справедливості (у Франка під московською літературою розуміється «її найпередовіша, найчесніша часть <тобто Гоголь, Белінський, Тургенев, Некрасов>, про котру тільки й може у нас бути бесіда;

доноси різних Каткових та глагольствія слов'янофілів ми сюди не вчисляємо і наслідувати їх нікому не радимо» [21, с. 8]; у Драгоманова в його листі до М. Бучинського від 25 грудня 1872 року йдеться про «Росію свіжу і нову», Росію «Гоголя Тургенєва, Островського, Добролюбова, Герцена», «а не стару і смердючу... Державіна, Хомякова, Каткова, – або ще хуже Біржев. Від. і Голоса» [22, с. 231–232; 23, с. 377–378]). Саме «братання Галичини» з російською прогресивною демократичною літературою Драгоманов називав «струною фатальною», «потребою неізбійно історичною» [22, с. 231], а Франко цілком свідомо проводив ключове розрізнення, закликаючи не змішувати «літератури з державою, т. е. урядом і жандармами...» [21, с. 8]⁶.

Принципово важливо, що Франко у питанні «про гніт московщини на українщину» основну відповідальність за напрям і характер російського суспільно-культурного впливу покладає на українських культурних діячів, актуалізуючи вектор продуктивної самокритики: «А коли московська література на вас, українську інтелігенцію, мала який вплив, коли вона вас куди-небудь повела, то самі на себе нарікайте, що не виробили своїх власних, сильніших течій мислі, і розбирайте, чи вплив чужого був добрий, чи лихий» [21, с. 8].

⁶ Саме у цьому контексті слід розуміти відомі слова І. Франка зі статті «Щирість тону і щирість переконань» (1905) про його власне русофільство: «Ми всі русофіли, чуєте, повторюю ще раз: ми всі русофіли. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і вивчаємо його мову і читасмо в тій мові певне не менше, а може й більше від вас <москвофілів>... Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та пильно відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти, назадництва та ненависті, сплоджених довговіковою важкою історією та культурним припізнанням Росії. І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу і се міцна, тривка і світла основа нашого русофільства» [24, с. 354].

Ці слова є відповіддю не тільки на антиукраїнську діяльність галицьких москвофілів, які у своїх виданнях «Слово», «Галичанин», «Русское слово», «Беседа», сповідуючи ідею «однієї неподільної Русі, з однією мовою, в якій злилися всі наріччя, як ріки зливаються в море» [Галичанин. – 1902. – № 39–40; цит. за: 23, с. 375], виступали проти розвитку української мови й української літератури, називаючи цей розвиток у «Передньому слові» до видання «Ночі перед Різдом» за редакцією Б. Дідицького (Львів, 1902) антицерковною діяльністю, відступництвом від віри [23, с. 375]. Процитовані щойно слова І. Франка можуть бути відповіддю і їхнім сьогодишнім негалицьким послідовникам, які, незважаючи на страшні реалії історії України ХХ століття, продовжують марити (теж, до речі, покликаючись на Гоголя) «триединым русским народом».

Важливою умовою продуктивного розвитку української русистики як складової сучасної української науки про літературу є послідовно й цілеспрямовано здійснюване практичне розмежування літературознавчих досліджень не тільки з жанрами науково-популярної літератури (на чому стосовно літературознавства ще в середині 1970-х рр. наголошував Д. С. Лихачов [25, с. 452; 20, с. 94]), а в першу чергу – з наукоподібною публіцистикою та всіма ненауковими (у строгому розумінні слова, включаючи специфіку гуманітарних пізнавальних діяльностей) видами критики. Наявний досвід студіювання творчості М. В. Гоголя рішуче актуалізує вимогу до літературознавства дотримуватися кардинальних засад власної роботи як різновиду саме наукової діяльності, відмінною рисою якої є принципова і свідома методологічна обмеженість дискурсу, в тому числі щодо його цілепокладань, характеру проблематики і рецептивної (адресатної) спрямованості.

Зважаючи на це, ні текстовий обсяг, ні широта залученого до розгляду теоретичного й емпіричного матеріалу, ні окремі доречні міркування, ні точність і коректність цитування, ні кількість покликань тощо самі по собі не засвідчують науковий (= гносеологічно легітимний) статус тексту. Так само не засвідчують його і розлогі міркування про «таємницю національної душі» М. Гоголя як конкретного прояву «однієї з головних і нерозгаданих таємниць доби романтизму», тобто про «українську ментальність <типову частку української дійсності>, що увійшла в протиприродний і навіть насильницький зв'язок з привидами ... <світового, естетичного і онтологічного> романтизму», який до того ж розглядається як чи не «бісівська сила» і джерело не лише Гоголевих, а й усіх сучасних національних негараздів [26, с. 2, 37–40, 74, 22, 197, 198, 217, 223, 242–255, 523, 531–532]. Позаяк «естетичний аналіз», який за такого підходу застосовується до об'єктного матеріалу (тобто до «автора – в його єдиності і залишаючись з ним сам на сам для необхідного <катарсисичного> спілкування» [26, с. 109]), зосереджуючись на функціях «національної душі» [26, с. 39], не має на меті з'ясування суто науково-літературознавчої проблематики: спадщина Гоголя береться не в своїй мистецькій самості, а лише як приклад / матеріал / привід для участі новітнього автора в сьогоднішній суспільно-політичній суперечці про «вибір нової <інтегруючої> ідеології» і стосунків до цього процесу інтелігенції [26, с. 537]⁷.

⁷ Підтвердженням висновку щодо цитованої публіцистичної практики є: а) її рецептивна спрямованість, свідома авторська адресація тексту тільки «російськомовному населенню» України [26, с. 10], якому «потрібен Гоголь» і

Отже, йдеться не про заперечення права на існування в науці про літературу певних нарративних форм, зокрема есеїстичного гатунку, що було б недоречно і безглуздо⁸. Літературознавчий твір цілком може поставати і як «щоденник... нерозуміння Гоголя» [26, с. 4]. Але він при цьому мусить передбачати власне наукові цілі і завдання, відкидаючи запитання, на які науково відповісти неможливо. Провідне ж призначення науки, за словами Ю. М. Логмана, – це «*правильна постановка питання*», що не можна здійснити «без вивчення методів руху від незнання до знання, без з'ясування того, чи може дане питання в принципі привести до відповіді...», яка була б не відокремленою від самої науки [28, с. 18, 19; 20, 299–300 (426 і 427 покликання)].

Усе це набуває особливо важливого значення у випадку з такими політично заангажованими літературно-художніми феноменами, як творчість М. В. Гоголя, увага до яких становить для літературознавства постійну загрозу виходу за межі сфери власної фахової компетенції, коли воно спокуситься на вирішення чужих його природі

яке «здатне ще до літератури поставитися естетично» [26, с. 109]; б) фінальний акорд, втілений в останньому абзаці книги «Микола Гоголь. Таємниці національної душі», де читаємо: «А якщо б автора (вже «не як ученого», а «як людину») спитали: «Так яка ж все-таки у Гоголя душа – «хохлацька чи російська»? І в самого тебе – яка? Сам ти якій мові-племені «ввідаєш перевагу» в непевних долях ХХІ століття?» – автор і тоді наполягав на своєму, тобто на тому, що душа – «ніяка», людська вона і Божа. І єдине, в чому автор повністю, по-людськи, мріяв би коли-небудь у майбутньому житті «ототожнитися» зі своїм «героем», то це в чистоті і зосередженості його останнього роздуму про Божественну літургію і його молитви до Творця нашого про те, «чтобы воздвигнул в нём верного, причисленного к избранному стаду, о котором сказал апостол: «Язык свят, люди обновления, камение, зиждущееся в храм духовен»» [26, с. 540–541]. Виникає питання: навіщо було писати і виносити на світ Божий 544 сторінки тексту, на яких здійснювати «порівняльне дослідження, історичне коментування і філософське витлумачення літературних творів» Гоголя [26, с. 5], «чесно» описуючи «все те, що стосовно гоголівського «пошуку національної душі» диктує... філософія, етнологія, культурологія...» [26, с. 540], та ще й за взятим на себе зобов'язанням отримуватися об'єктивності [див.: 26, с. 540], – якщо все це (а, відповідно, й обрана тема і спеціалізована сфера її розгляду, тобто літературознавство) жодного значення для автора опусу не має?!

⁸ Пограничність положення науки про літературу, що межує як з власне наукою, так і з мистецтвом, обумовлює необхідність плюралістичного погляду на форми втілення літературознавчого пізнання. Ці форми, з погляду Л. Я. Гінзбург [27, с. 47, 51], можуть бути як мистецькими, так і суто науковими, а успіх залежатиме від характеру творчих здібностей суб'єкта літературознавчої діяльності, від усвідомлення ним тих цілей, які він прагне досягнути [20, с. 98].

проблем (і через що таке вирішення буде неминуче дилетантським, тобто таким, що насправді нічого не вирішує, а тільки ускладнює ситуацію, спричинившись до підтримки старих стереотипів сприйняття, а то й породження нових ідеологічних примар).

Таким чином, слід знову наголосити на тому, що потрібно, як на мене, повсякчас і особливо пильно пам'ятати фахівцю-досліднику художньої діяльності та її результатів, а саме:

– красне письменство як мистецтво слова і творчість М. В. Гоголя як його органічна складова, а також їх іманентна проблематика є гносеологічно цінними у своїй самості, не потребуючи додаткової прив'язки до проблематики суто позалітературної дійсності, яка має принципово інше походження⁹;

– у мистецтва як вторинної моделюючої системи і явища буттєвого (зокрема, у фроммівському значенні слова) гатунку [20, с. 194–241], як специфічного дискурсу (парадигми, нарації тощо) є свої власні актуальність та специфічна (пов'язана з «особливою реальністю» художніх образів [31, с. 30–31]) ідеологія, які, попри все інше, виправдовують його існування, функціональну амплітуду¹⁰ та неможливість бути заміненим чи продубльованим чимось іншим.

⁹ У зв'язку з цим пригадується постать поета, дипломата і політика Федора Тютчева, який добре розумів, що суспільно-політичні, ідеологічні та інші позалітературні проблеми не вирішуються за допомогою віршів і романів, а відтак, не варто вимагати від них зайвого. Так, щодо можливості прочитання своєї поезії «Слов'янам» («Привет вам задушевный, братья...») на банкеті в Петербурзі на пошану слов'янських гостей з Балканського півострова та Західної Європи (відбувся 11 травня 1867 р.) Тютчев зазначив: «Мені завжди здавалося вкрай наївним говорити про вірші як про щось вагомое... Та якщо ви дійсно бажаєте, щоб мої вірші зачитали, то їх потрібно читати... як *перше* привітання. ... Та все це, безперечно, ще не вирішить слов'янського питання» [лист до В. І. Ламанського; цит. за: 29, с. 299; див. про це також: 30, с. 13 й наст.].

¹⁰ Щоправда, тут варто враховувати дві важливі обставини. Про першу з них йдеться у Ю. М. Логмана, коли вчений характеризує поліфункціональність тексту, коливання в межах поняття «художній текст», зазначаючи: «Поєднання художньої функції з магичною, юридичною, моральною, філософською, політичною є невід'ємною рисою суспільного функціонування... художнього тексту. При цьому тут існує здебільшого двосторонній зв'язок: аби виконувати певне художнє завдання, текст має водночас нести і моральну, політичну, філософську, публіцистичну функції. І навпаки: щоб відігравати певну, наприклад, політичну, роль, текст має реалізувати й естетичну функцію» [28, с. 22]. Другу обставину знаходимо у критиці пролеткультівської віршової практики Л. Д. Троцьким, який, зокрема, писав: «Безперечно, і слабкі, й безбарвні, й безграмотні вірші можуть відзначати шлях політичного зростання поета й класу й можуть мати незмірне культурно-симптоматичне значення. Та слабкі, а тим паче безграмотні вірші, не утворюють пролетарської поезії, бо не утворюють поезії взагалі» [32, с. 159].

У зв'язку з вищесказаним зберігає свою актуальність внутрішньогалузева літературознавча проблематика, пов'язана зі студіюванням творчого доробку М. В. Гоголя, зокрема у її теоретико-літературній проекції. Варіант аналітичного оприявлення такої проблематики знаходимо у статті П. В. Михеда «Творчість Гоголя в світлі української русистики: про деякі проблеми вивчення» [33]. Тут на основі літературознавчої адаптації сформульованого Н. Бором принципу доповнюваності, згідно з якою «на часі говорити про відчутну «національну суб'єктивність» його <Гоголя> інтерпретаторів» як про «явище природне і закономірне» [33, с. 5], окреслюються перспективні напрями розвитку українського гоголезнавства, як-от: дослідження українських джерел творчості Гоголя, фольклоризму і природи фантастичного в художньому світі письменника, функції бурлескно-травестійного елемента, особливостей гоголівського сміху в аспекті кореляції притаманного йому творчого й руйнівного начал, своєрідності мови Гоголя й здійсненого нею «зсуву» української «картини світу», а також побутування творів письменника в українській художній свідомості другої половини ХІХ – початку ХХ століття, що дослідник пропонує вивчати на тлі актуалізації історико-функціонального підходу у сфері рецептивної естетики, і т. ін.

Проте не меншої уваги вимагають і традиційні проблеми гоголезнавства, які сьогодні можуть бути відрефлектовані й розглянуті з належним ступенем повноти й широтою залучення необхідного теоретико-концептуального та об'єктного матеріалу.

Як відомо, Гоголь активно прагнув до створення суспільно дієвого мистецтва й щиро вірив у те, що його твори можуть активно впливати на навколишнє суспільне життя, можуть перебудовувати його відповідно до універсального ідеалу¹¹. При цьому сприйняття власних творів часто викликало у Гоголя відчутне незадоволення, що спонукало його давати літературно-критичні роз'яснення своєї позиції. Така ситуація дозволяє актуалізувати питання про кореляцію літературно-естетичних поглядів митця з його власною художньою

¹¹ Таку позицію Гоголя К. Мочульський назвав «магічним ідеалізмом», зазначаючи, що такі вимоги до мистецтва підносили його покликання до завдань, що наближаються до завдань релігії [34, с. 228]. У зв'язку з цим в історії сприйняття особистості і творчості письменника, як відомо, сформувався *гоголівський міф*, підґрунтя якого утворюють віра в сакральність слова та ідея месіанського призначення письменника [35, с. 199–210, 234–244].

практикою. Щодо Гоголя, тут не можна обмежитися суто особистісними поясненнями на зразок набоковських тверджень про цілковите нерозуміння Гоголем власних творів чи оголошення письменника хворою людиною, адже вказане питання пов'язане в теоретико-літературному аспекті з низкою істотних проблем, як-от: співвідношення позалітературної дійсності з художнім світом як естетичним об'єктом твору; природа соціальності в літературі; взаємодія в творчому процесі об'єктивних і суб'єктивних, свідомих і несвідомих чинників; джерела художніх узагальнень і сутність реалізму; природа і зміст художнього пізнання тощо.

Якщо навіть побіжно подивитися на перелічені питання в контексті художньої спадщини М. В. Гоголя (у котрого, за твердженням В. В. Набокова, немає «ані грана дидактики» [10, ч. 2, гл. 6]), можна припустити, що свідомість митця в процесі творчості перебувала під впливом як мінімум двох різноспрямованих стихій: з одного боку, тієї, що йшла з тих пластів зовнішньої реальності, які породжували активні авторські враження й творчу фантазію, а з другого боку, тієї – внутрішньої – стихії, що пов'язана з власним індивідуальним світосприйняттям, на тлі якого виникає художній задум твору. Мабуть, Гоголю доводилося зважати то на один, то на інший чинник, бо саме їх гармонізація в творі завжди була метою письменника, для якого не чужим був ані аристотелівський катарсис, ані тютчевський «примирительный елей». Інакше кажучи, творча свідомість Гоголя, як і «душа-пророчиця» («вещая душа») ліричного героя Ф. Тютчева, завжди перебувала «на порозі Немов подвійного буття» [36, с. 25, 24].

Задля здійснення такої корелятивної динаміки для мистецької свідомості, що реалізується в конкретних художньо-текстових практиках, необхідний внутрішній стрижень (інтегративний чинник, спосіб центрації чи стильова домінанта). Завдяки йому художній світ, що втілюється в різних творах одного автора, зберігає ту цілісність, що дозволяє говорити про своєрідність авторського бачення. Цю останню щодо Гоголя означають по-різному: то як символізм фізіологічного (тілесного) гатунку або абсурд, що межує з трагічним [10, ч. 1, гл. 3, 1; 10, ч. 5, гл. 2]; то як «не письменницький», а «міфотворчий геній» [37, с. 133]; то як магічну фантастичність тощо. І «Гоголь, – на думку В. Каверіна, – створивши фантастичний світ, сам прийняв його за такий, що існує насправді» [38, с. 188].

Але таке прийняття – це не прояв слабкості чи хворобивості геніального письменника, який хотів утекти від сірої й ворожої

повсякденності, а тому «заблукав у власній геніальності» [38, с. 191], втративши, як вважав В. Набоков, здатність розуміти сутність власних творів [10, ч. 2, гл. 6]. Таке прийняття – наслідок первісної опозиційності художнього світу позахудожній дійсності, відчуження від якої є субстанційною ознакою поета як творця. У цьому сенсі судження В. Каверіна про те, що Гоголь «в реальному світі... відчував себе емігрантом», набуває концептуального сенсу на тлі цвєтаєвського контексту: «будь-який поет, по суті, емігрант... Емігрант Царства Небесного і земного раю природи... Емігрант із Безсмертя в час, неповерненець у своє небо» [39, с. 363–364; 20, с. 225–232]¹².

Так само міць «нової жанрової позиції», започаткованої гоголівським «особливим світом», мотивується не тільки проєкцією на російську літературу другої половини XIX століття, коли, за В. Каверіним, ця позиція ствердилася у прозі Салтикова-Щедріна та драматургії Сухово-Кобиліна [38, с. 188], а стосується й світової літератури XX століття, на тлі якої, як зазначав, наприклад, О. Гончар [41, с. 248–249], можливий типологічний зв'язок гоголівської «прози нової якості» з так званим «магічним реалізмом» латиноамериканських письменників Карпент'єра, Астуріаса, Маркеса¹³, а також «фольклорною прозою» в інших літературах минулого століття.

У площині жанрового вивчення літератури актуальним стосовно творчості М. Гоголя залишається і питання про жанровий синтез, внутрішні опозиції та трансформації в процесі утворення в новій літературі оригінальних жанрів та їх системи. Цікавою тут видається ідея Набокова про належність комедії «Ревізор» до розряду «сновидійних» (*рос.* «сновидческих») п'єс, котрі можна розглядати як вид ненормативних жанрів. Відповідно до такої ідентифікації, «Ревізор» Гоголя недоречно називати комедією, так само як шекспірівські п'єси «Гамлет» і «Король Лір» «не варто називати трагедіями», бо вони як «неймовірно складні твори» засвоюються важко й передбачають «те величезне, нуртуюче, високопоетичне тло, яке і створює справжню драму» [10, ч. 2, гл. 5].

Певний інтерес гоголівська творчість викликає і стосовно вивчення внутрішніх факторів літературного процесу. Зокрема, на прикладі взаємостосунків Гоголя і Пушкіна можна було б детальніше

¹² Пор. рядки з «Поєми Кінця» (1924): «В сём христианнейшем из миров, / Поэты – жида!» [40, с. 436]. «Жида» й «емігранти» в поетичному словнику М. Цвєтасвої – це, як відомо, синоніми.

¹³ Як відомо, Габріель Гарсія Маркес у своїй нобелівській промові посилався на Гоголя, зауваживши, що з гоголівського містицизму виросла вся нова латиноамериканська проза [42; 43].

з'ясувати питання про теорію літературних впливів, у тому числі про умови (сукупність факторів), механізми їх художньої реалізації, адже набоковське заперечення пушкінського впливу на гоголівську творчість до 1837 року лише на тій підставі, що «творчість Гоголя різуче відрізняється від того, що зробив Пушкін» і що заклопотаному Пушкіну було не до Гоголя, не вичерпує усієї проблематики. Як не вичерпують її властиві для гоголезнавчих текстів радянської доби натхненні пасажі-заклинання про вплив Пушкіна на Гоголя.

Системного перегляду вимагає також питання про творчий метод Гоголя-письменника, про зв'язок його художньої системи з провідними художньо-естетичними парадигмами літератури ХІХ ст. Адже однакво безперспективно зводити все розмаїття художнього мислення і поетичного світу гоголівської прози як до реалізму, що було притаманне науковій гоголіані радянських часів, так і до романтизму, що присутнє у студіях до-/не- та пострадянського гоголезнавства. Йдеться, зокрема, про необхідність більш послідовно зважати на певне розрізнення, відповідно до якого романтичні складові є домінуючими в аспекті дослідження генетичних чинників і потенціалу творчості Гоголя, а з реалізмом пов'язане її вивчення в суто функціональному аспекті (враховуючи вектори впливу на розвиток літератури і розгортання літературного процесу в конкретних суспільно-культурних умовах).

Інакше кажучи, слухні твердження В. В. Розанова про те, що Гоголь-митець «усі явища і предмети розглядає не в їх дійсності, а в їх межовості <рос. «пределе»>», а тому поезія його українських творів «зовсім не подібна на просту дійсність Малоросії» [44, с. 233], чи Набокова про те, що «шукати в «Мертвих душах» справжню російську дійсність так само марно, як і уявляти собі Данію, спираючись на окремий випадок у туманному Ельсінорі» [10, ч. 3, гл. 2]¹⁴, аж ніяк не спростовують тих доконаних фактів, що:

– саме завдяки вирішальному впливу на формування реалістичного типу художнього письма Гоголь виявився «батьком російської прози» і джерелом її найвищих досягнень, «одним із основоположників могутньої російської реалістичної літератури» [23, с. 247, 380, 385];

¹⁴ І в іншому місці Набоков акцентує: «...я повторюю для тих, хто любить, аби книги описували «реальних людей» і «реальні злочини», та й ще мали позитивну ідею... що «Мертві душі» нічого їм не дадуть. ...Це зайвий раз доводить те, наскільки сміхотворно помилялися російські читачі й критики, котрі бачили в «Мертвих душах» фактичне зображення життя тієї пори» [10, ч. 3, гл. 2].

– саме у зв'язку з розвитком у національній літературі реалістичних художніх практик та актуалізації притаманних їм проблемно-тематичних сфер звернулися до Гоголя чільні представники української культури XIX ст. І. Франко та М. Драгоманов [23, с. 385, 395, 376, 377, 378 й ін.];

– саме у зв'язку з гуманістичним та критичним суспільно-сатиричним потенціалом російського класичного реалізму, яскраво і повно репрезентованого у творчості «геніального українця» [45, с. 475–476] М. Гоголя, визначав І. Франко специфічну роль російської демократичної літератури в духовному розвитку українців: «Коли твори літератур європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених» [46, с. 362]¹⁵.

Отже, корелятивні пари *Гоголь / романтизм* – *Гоголь / реалізм* характеризуються стосунками не взаємного виключення, а взаємного доповнення, відбиваючи різні структурні рівні єдиного внутрішньо ієрархічного об'єкту дослідження. При цьому не втрачає сенсу не тільки осмислення різних варіантів постановки традиційного питання про значення романтизму для появи, формування й еволюції реалізму¹⁶, а й та наукова проблематика гоголезнавчих студій, що виникає на тлі соціологічного літературознавства (соціології літератури), де творчість письменника розглядається у зв'язку з проблемою суспільної реалізації літератури, що охоплює, на думку Д. С. Лихачова, також «реалізацію і «соціальних мод», мод напівінтелектуальних-напівпобутових» [49, с. 187].

Подальше вивчення творчої спадщини Гоголя може виявитися плідним і з погляду проблеми реалізму як форми умовності в літературі, його природи, художньо-пізнавальних можливостей, меж, його стосунків і взаємодії з іншими художньо-естетичними системами

¹⁵ Пор. з висловлюванням М. Павлика: «...Гоголь вибухнув цілим сміхом, а ціла громада довго сміялась сміхом голосним, сердечним, вкінці стихало, уста кривились до плачу, тугою вкрилося лице: бо всі побачили себе в дзеркалі оголеної правди, жакливіої. Перевернулись поняття цілого російського суспільства, люди мислячі стали доходити причин такого бідного життя, стреміти, упоминатися кращого...» [47, с. 340; цитата дещо формально видозмінена відповідно до літературних норм сучасної української мови. — *І. К.*]

¹⁶ До речі, онтологічно-генетичні стосунки між цими видами творчості і мистецькими (художньо-естетичними) парадигмами можуть розглядатися по аналогії з відношеннями між власне середньовічною і ренесансною культурами, коли перша, будучи інституціонізованою, зародила в собі другу, не втративши при цьому широти власного існування [48, с. 34].

тощо. Наприклад, складно категорично відкидати щодо Гоголя відоме брюсовсько-набоковське питання «звідки у Гоголя могло бути знання російської провінції?». Але так само важко погодитися з не менш категоричним твердженням Набокова про те, що «гоголівські персонажі волею випадку виявилися російськими поміщиками і чиновниками» і що «їхнє уявне середовище й суспільні умови не мають абсолютно ніякого значення» [10, ч. 3, гл. 2]. Адже увага до певних суспільних характеристик героїв стимулюється як самим текстом гоголівських творів, так і суспільним контекстом дійсності як екстралітературним фактором літературного процесу. З огляду на це варто всебічно з'ясувати питання про реалістичний міфологізм, притаманний цьому літературному напрямку загалом (як власне мистецькому напрямку) і творам Гоголя зокрема.

При цьому знання реалій суспільно-історичного середовища гоголівських персонажів необхідне для того, аби побачити напрям, мету і зміст творчої трансформації позалітературних елементів у художньому світі твору. Реалізм базується на художньому відтворенні конкретних суспільно-історичних явищ та їх художніх моделей. Причому ці явища беруться як такі, що мають свій просторо-часовий вигляд, будучи водночас варіантами певних інваріантів. Завдяки цьому реалізму, як способу мистецької творчості, властива (в ідеалі) певна структурна відкритість моделюючої художньої свідомості.

Нарешті не можна сьогодні оминати складне й актуальне питання про сенс дискусій стосовно того, до якої національної літератури належить творчість М. В. Гоголя.

Дискусії про належність митця до конкретної національної літератури мають продуктивний сенс лише за умови своєї спрямованості на пізнання, і не тільки творчості певного письменника, а й самопізнання тих, хто до цього питання звертається. Тобто завжди потрібно знати, *навіщо* і *з якою* конкретно *метою* його піднімають. Якщо такі дискусії проводяться з метою «поділу майна», множення ворожнечі й неприязні між країнами, державами і народами, тоді це антикультурна руйнівна діяльність. *Мистецтво не знає ні національних, ні часових, ні просторових кордонів і належить лише тим, хто має в ньому реальну й постійну внутрішню потребу*, і відповідно є суб'єктом чи носієм тієї «презумпції сприйняття поезії», яка, за словами Ю. М. Лотмана, є фундаментальною передумовою існування красного письменства [28, с. 63; 20, с. 238].

Безумовно, не варто розкидатися власною культурною спадщиною, зокрема проголошуючи, услід за М. Бучинським, мистецькі надбання Миколи Гоголя «чужим добром» [див. лист до

М. Драгоманова від 15 червня 1872 року: 22, с. 144]¹⁷ – її треба шанувати, зберігати, робити доступною для трансляції та сприйняття й у власному, національному, і світовому культурно-мистецькому просторі, де вона поставатиме засобом національно розмаїтого загальнолюдського діалогу задля самопізнання й взаєморозуміння. У такій перспективі реалізація індивідуальної художньої інтенції митця на перетині різних національних літератур – це один із способів функціонального представництва однієї ментально-художньої традиції в іманентному просторі іншої національно-культурної традиції.

Яскравий приклад цього – Микола Васильович Гоголь з його «природною українською життєрадісністю», що узяла гору над німецькою романтикою в ранній поемі «Ганц Кюхельгартен», і з його сприйняттям столичного «туманного» Петербургу в неминучій кореляції з протилежною імперській столиці «безхмарною синню» України¹⁸. Саме про це в середині ХХ століття писав В. Набоков, хоча для нього було справжнім страхіттям уявити собі Гоголя, котрий «том за томом черкає малоросійською «Диканьки» і «Миргороди»». Для Набокова, як відомо, тільки в «Арабесках» (у тому числі в «Невському проспекті», «Записках божевільного» і «Портреті»), в «Ревізорі» та «Мертвих душах» маємо істинне обличчя Гоголя-митця [10, ч. 1, гл. 5]. Але ще задовго до Набокова про вирішальну роль у творчій долі Гоголя його первісної ментальної українськості писав І. Нечуй-Левицький, з точки зору якого Гоголь зміг повернути російську літературу на шлях реалізму і народності лише як «геніальний українець», котрий переніс і прищепив російській літературі начала, що зародилися й укорінилися в українській «демократичній» літературі [23, с. 365; у більш локальному сенсі про значення для літератури українськості Гоголя див.: 51, с. 123–124; 52, с. 18; 53, с. 23]. Продовжувачем української літературної традиції Гоголя вважали в Галичині, де перекладали і поширювали здебільшого ті

¹⁷ У зв'язку з цим можна пригадати й спробу П. Мирного видати в Україні збірник пам'яті М. Гоголя, про що він так пише в листі до М. М. Коцюбинського від 25 грудня [листопада] 1902 року: «Про наш збірник на спомин Гоголя ніхто з наших і словечком не обізвався. Чутка доходила, що кияни були взагалі проти такого збірника. Хіба, мовляв, мало наших значніших народолюбців, котрих слід пом'янути збірниками, щоб не заходжуватися поминати рідною мовою, хоч і такого великого художника слова, як Гоголь, але чужого нашій мові слова» [50, с. 410].

¹⁸ Пор. з рядками з поезії Б. Чичибабіна «Мандрівка до Гоголя» («Путешествие к Гоголю»): «Здесь Божья слава сердцу зрима. / Я с ветром вею, с Ворсклой льюсь, / отсюда Гоголь видел Русь, / а уж потом смотрел из Рима...» [37, с. 131].

твори письменника, які безпосередньо присвячені українській темі [23, с. 372].

Участь Гоголя-українця у творенні великої російської літератури в форматі культурного обміну між двома народами свого часу позитивно оцінював І. Франко [23, с. 393–394], який водночас наполягав на тому, що Гоголя ніяк не можна виключати з «основи нашого <українського> народного розвою» [23, с. 392]. І навряд чи варто сьогодні рішуче змінювати аксіологічні ідентифікації цього доконаного факту. «Адже по-справжньому великий і водночас по-справжньому український Гоголь, – слушно зазначав 1997 року Д. В. Затонський, – це не так автор «Вечорів на хуторі біля Диканьки», як автор «Невського проспекту», який стороннім і тому проникливим поглядом оцінює імперський Петербург. Воїстину без цього Петербурга Гоголя не було би Петербурга Достоевського, а без Петербурга Достоевського усі ми були б духовно біднішими – і росіяни, й українці; та, напевне, й весь решта світ. Причому ми збідніли би саме як українці» [16, с. 183]¹⁹.

Микола Гоголь – це *український російськомовний письменник*, що творчо реалізувався в умовах *одновекторного, імперськи центрованого мультикультурного простору* царської Росії, де він, неминуче репрезентуючи ментальну мисленеву і духовну українськість²⁰,

¹⁹ «Так що все тут взаємопов’язано, все переплетено... – продовжує український учений. – І нема в цьому нічого незвичайного, унікального: адже й англійська література була б чимось значно меншим без того вкладу, який зробили в неї пригноблені й пригнічувані Британською імперією ірландці – Свіфт, Шерідан, Вайлд, Шоу, Джойс, Йїтс, Беккет...» [16, с. 183–184].

²⁰ У «нашого Пасічника», читаємо у Надеждіна, «національний мотив українського наріччя переведений, так би мовити, на москальські ноти, не втрачаючи свого оригінального обличчя» [цит. за: 26, с. 180–181].

Вибірковому погляду на українськість Гоголя як на факультативну рису, з якою не пов’язані його вершинні мистецькі досягнення, протистоїть та обставина, що силу власне українських ментальних інтенцій Гоголя – як людини і майстра слова – добре відчували у сучасних йому російських культурних колах. Причому стосувалося це не українських повістей письменника, а саме тих творів, які вважаються суто російськими, тобто позбавленими (з погляду певної перцептивної практики) українських інтенцій, елементів, складових або чинників. «У Ростопчиної, – писала А. О. Смірнова в своєму листі до М. В. Гоголя від 3 листопада 1844 року, – при В’яземському, Самарині та Толстому <Американцеві> розговорилися про дух, в якому написані ваші «Мертві душі», і Толстой зауважив, що ви усіх росіян представили в огидному вигляді, а натомість усім малоросіянам дали ви щось таке, що викликає співчуття, незважаючи на смішні сторони їх; що навіть і смішні сторони мають щось наївно приємне; що у вас нема жодного хохла

впливав своєю творчістю на художнє мислення провідних російських письменників, формуючи традицію класичної російської літератури²¹.

такого підлого, як Ноздрьов; що Коробочка не бридка тому саме, що вона хохлячка. Він, Толстой, вбачає навіть небратство, яке мимоволі вирвалося, у тому, що коли розмовляють два мужики і ви кажете: «два русских мужика»; Толстой і після нього Тютчев, досить розумна людина, теж зазначили, що москвич аж ніяк би не сказав «два русских мужика»: обидва казали, що ваша вся душа хохляцька вилася у «Тарасі Бульбі», де з такою любов'ю ви виставили Тараса, Андрія й Остапа» [цит. за: 54, с. 132–133; пер. українською мій. – І. К.]. Так само й С. Венгеров зазначав, що у Гоголя було «мало-російське» ставлення до всієї російської дійсності і що «Україну Гоголь оповив поетичним флером, а Росія для нього є самою лише гидотою запустіння, мертвим царством мертвих душ» [55, с. 126; пер. українською мій. – І. К.]. Пор. це судження з висловлюванням росіянина О. І. Герцена з його статті 1851 року «О развитии революционных идей в России»: «Україна зазнає тієї ж долі, що Новгород і Псков, але значно пізніше, і одне лише століття кріпосної залежності не могло стерти всього, що було незалежного і поетичного у цього гарного народу. У нього більше індивідуального розвитку, більше місцевого забарвлення, ніж у нас; у нас нещасний мундир однаково покриває все народне життя... Наш народ не знає своєї історії, в той час коли кожне село на Україні має свою легенду» [56, с. 325; пер. українською мій. – І. К.]. Така ж тенденція прослідковується і у власне російських класичних художніх практиках, про що свідчать дослідження форм присутності українського світу в російській малій прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття [57].

З огляду на це у відомому гоголівському міркуванні з листа до О. О. Смирнової від 24 грудня 1844 р. про те, якою є його душа – українською чи російською, – головним видається не те, що сам письменник не знає відповіді на питання, і не те, що жодній з «душ» Гоголь не віддає переваги, і навіть не ідея їх взаємопроникнення (злиття) і виникнення, як наслідок, колись у майбутньому «чогось найдосконалішого в людстві» [58, с. 214; пер. українською мій. – І. К.]. Сутність вказаного висловлювання Гоголя – це думка про відмінність цих «природ», їх окремішність («самі історії їх минулого побуту дані їм неподібні одна на одну, аби окремо виховалися різні сили їхніх характерів» – [58, с. 214]), самість, їх багатство, коли «кожна з них зокрема має в собі те, чого немає в другій» [58, с. 214], тому що в іншому разі неможливо було б говорити про можливість їх взаємодоповнення, тим паче про їх злиття.

²¹ Тому цілком обгрунтовано є впевненість С. П. Шевирьова в тому, що, «тавруючи влучною іронією потворність низької дійсності краще і сильніше, ніж будь-хто з тих, хто володіє у нас пером, осягає він <Гоголь> усе велике і прекрасне нашого російського життя» [*Шевирёв С. П.* Критический перечень произведений русской словесности за 1842 год // Москвитянин. – 1843. – № 1. – С. 285; цит. за: 59, с. 564; пер. українською мій. – І. К.]. Так само і П. А. В'яземський навряд чи помилявся, коли у своєму листі до В. А. Жуковського від 21 листопада 1842 року стверджував, що «говорячи про

Таке визначення дозволяє щонайменше: а) належним чином враховувати амбівалентність і неоднозначність – за своїми особистісними і позаособистісними наслідками – позначеної ним ситуації; б) уникнути найрізноманітніших нелегітимних заперечень емпірично й методологічно «верифікованих» суджень; в) більш рельєфно вирізнити чинну частку в розмаїтті минулих критичних підходів²²; г) вийти на власний, своєрідний (відмінний від російського чи будь-якого іншого) національно-культурний проблемно-тематичний горизонт, на тлі якого можна сказати власне, ніким не дубльоване й незамінне слово. Тому доречніше не ділити Гоголя, а замислитися про той найсуттєвіший з огляду на перспективу внесок, який зробили українці у формування синтетичної російської класичної літературно-художньої традиції²³.

Крім цього, варто уважніше зважити на слова М. П. Драгоманова про те, що «Гоголь зостався досі не тільки самим великим письменником російської літератури, але і виразником української натури, котрої Шевченко виразив другу половину»²⁴, що Гоголя «породила» виключно українська література і весь соціальний критицизм письменника виник з «поетичних традицій і ідеальних поривів душі української» [62, с. 124; цитата формально видозмінена у

«Мертві душі», можна досхочу наговоритися про Росію і в рецензії на книгу написати рецензію на увесь народ і увесь наш побут» [цит. за: 60, с. 305].

²² На зразок тверджень П. Куліша про прагнення Гоголя до «великоруського елемента» чи оцінки виходу письменника за межі рівня романтизованої епіко-історичної оповіді [61, с. 277–283]. Або тези сучасного автора про те, що «потрапивши на російський культурний ґрунт, сформовані стереотипи української культури в інтерпретації Гоголя сильно й непередбачено вплинули на Росію – на світ – «знову» на Україну» [26, с. 83].

²³ «Вимагає нового осмислення, – конкретизує П. В. Михед, – роль української літератури як посередника і транслятора нових естетичних та ідеологічних ідей, які були прищеплені російській літературі. Від початку XVII до середини XVIII ст. українська література жила російською словесністю. Відомо, що ці впливи ґрунтувались, головним чином, на релігійній основі. Сьогодні є можливість подивитись на ці процеси неупереджено, більш виважено, відслідкувати реформаційні віяння, по-новому осмислити роль Унії в цих процесах. Нарешті побачити об'єктивно потужний вплив українців на розвиток російської словесності» [14, с. 99].

²⁴ До речі, повість І. Нечуя-Левицького «На гастролях в Микитянах» (1911), зокрема характеристику особистості українського артиста-співака Флегонта Петровича, який любив «грошки пожартувати» у «веселий безробітний час»: «З його тихої та доброї вдачі часом несподівано виглядав Гоголь, бо маленький Гоголь ховається в кожному українцеві й часом несподівано визирає при сприятливих обставинах та випадках» [63, с. 60].

відповідності з літературними нормами сучасної української мови. – *І. К.*] І саме завдяки «чудовому», як пише Л. Новиченко, «художньому окресленню найістотніших рис українського національного характеру» [64, с. 128] Гоголь виявився «великим відкривачем образу України для російської і світової читаючої публіки» [64, с. 126]²⁵. Не втрачає, отже, чинності теза, що Гоголь, попри належність і до російського письменства, є «українським великим культурним діячем», який «повинен знайти своє законне місце... в українській літературі, її історії, її шкільних і вузівських програмах та курсах, підручниках і допоміжниках» [65, с. 143, 145].

Та оце «повинен знайти», на мою думку, примушує більш обережно, стримано сприймати тезу про те, що відгомін творчих надбань Гоголя «в духовному житті українського народу не менший, ніж російського» [65, с. 143] або, в іншому формулюванні, що гоголівська традиція «зробила величезний вплив» на розвиток української художньої культури [41, с. 249]. Натомість варто згадати твердження М. Драгоманова з його листа до М. Бучинського від 04 жовтня 1871 року: «Прошу Вас дуже звернути увагу на Гоголя... Це плачевне діло, що вплив Гоголя на спеціальну малоруську словесність виявився меншим, ніж на великоруську... Гоголевого реалізму і його «високого комізму» до малювання українського побуту ще не приложив у нас ніхто так, як би треба було: п. Нечуй хіба почина» [22, с. 42]²⁶.

Тут йдеться про масштабність і ґрунтовність засвоєння українською літературно-мистецькою свідомістю глибинної універсальності художнього досвіду М. Гоголя, яку в різні часи формулювали по-різному: а) для В. Белінського показовим було вміння письменника у повсякденному «знайти спільне і людське, ...вловити гру сонячного променя поезії», в обмеженому – безмежне і різноманітне [66, с. 417]²⁷; б) В. Набоков писав про «чудність генія», який у

²⁵ Тут доречно згадати про вплив «Вечорів на хуторі біля Диканьки» та «Тараса Бульби» на формування особистості М. Костомарова [23, с. 48].

²⁶ І саме з потребами виходу української літератури на якісно інший рівень художньої свідомості й мистецьких практик (тоді це був реалізм як вищий тип художнього мислення) пов'язував М. Драгоманов необхідність переказати твори Гоголя українською мовою [23, с. 377–378].

²⁷ Суголосними цьому є слова самого Гоголя про ідею міста як явлення вищого ступеня Порожнечі, якими П. Загребельний ілюструє роль образів-символів у творчості письменника і характер його творчих прагнень: «Усе місто зі всім вихором сплетінь – перетворення бездіяльності життя всього людства в масі... Як звести усі світу неробства у всіх родах до подібності з міським ледарством? І як міське ледарство звести до перетворення неробства світу?...» [53, с. 34; пер. українською мій. – *І. К.*].

своїх творах завжди «перебуває на межі ірраціонального», існує на семантичних зсувах фрази, коли її затемнення, викликане раптовою зміною погляду (зміщенням раціональної життєвої площини), призводить до відкриття «потаємного сенсу»; завдяки цьому мистецтво сягає «надвисокого рівня», де йдеться не про суєтне існування тлінної поцейбічної суспільної реальності, а про «потоїбічний світ», про звертання «до тих таємних глибин душі, де проходять тіні інших світів, мов тіні безіменних і беззвучних кораблів» [10, ч. 5, гл. 2, 5; ч. 2, гл. 3]; в) В. Астаф'єв акцентував на здатності ««гоголівської» матерії проникати крізь просторові нашарування», зберігаючи при цьому сучасність [67, с. 196]; г) для С. Залигіна найважливішим у творах Гоголя як взірцях дійсно світової літератури було створення «тієї мови світу, на якій людина osiąгає людство» [68, с. 200].

У площині такого мистецького універсализму йдеться вже не про локальні речі, які на поверхневих щаблях такого художнього дис- курсу закономірно теж присутні, а про «справжні сюжети», приховані за очевидними речами [10, ч. 6, Коментарий] і які означають базові модули існування людини в світі. Саме до них належить феномен людської (суспільної) вульгарності (*рос.* пошлости) як втілення усього фальшивого, підробленого, недоречного, лицемірного, нешляхетного, банального²⁸ й у зв'язку з зображенням якого Набоков особливо актуалізував своєрідність і значущість творчості Гоголя.

Загалом, гадаю, є підстави стверджувати не тільки те, що процес освоєння українською літературою гоголівських ідейно-художніх досягнень був «процесом складним» [23, с. 37]²⁹, а й те, що цей процес ще далеко незавершений, і незавершений, мабуть, у чомусь найголовнішому, сутнісному, а саме в такому, що призводить до незворотних якісних змін в еволюції художньої свідомості, виводячи її на принципово іншу просторову перспективу. Тобто, говорячи

²⁸ Наведений Набоковим перелік літературних персонажів, в яких втілюються найрізноманітніші форми вульгарності як глобального псевдо, включає в себе: Полонія й королівську пару в трагедії «Гамлет», флюберівських Родольфа й Оме з роману «Мадам Боварі», Лаєвського з повісті Чехова «Дуель», Маріон Блум у Джойса, молодого Блоха в «Пошуках втраченого часу», мопасанівського Жоржа Дюруа з роману «Любий друг», чоловіка Анни Кареніної, Берга в романі-епопеї Толстого «Війна і мир» і багато інших дійових осіб у світовій літературі [10, ч. 3, гл. 2].

²⁹ Цей висновок Н. Є. Крутікова актуалізує тим, що «в цілому проблема зв'язку творів Гоголя з досвідом української літератури та фольклору висвітлена дослідниками набагато повніше і глибше, ніж питання про вплив Гоголя на сучасну йому і дальшу українську літературу..., яке досі розробляється зовсім недостатньо» [23, с. 19].

сьогодні про вплив Гоголя на розвиток української культури, особливо у порівнянні з його ж значенням для історії літератури російської, таки варто виходити з того, що перший, на відміну від другого, досі не реалізований у своїх глибинних потенціях і можливостях. Стосовно української літератури зберігає свою безпосередню актуальність заклик «Вперед до Гоголя!», яким І. Драч завершив свій виступ на відкритті ювілейної книжково-ілюстративної виставки у Музеї книги і друкарства України «Світле воскресіння» (Київ, квітень 2009 р.). І цей зовсім неновий, та через це аж ніяк не менш важливий заклик сьогодні концентрує у собі свої попередні змістові наповнення, артикульовані: 1) у тезі Василя Стефаника 1899 року щодо галицької інтелігенції, яка «не може прихилити до себе поетів»: «Може довго чекати на свого поета, але то, відай, буде Гоголь, а його твір – будуть «Мертві душі»» [69, с. 82]³⁰; 2) у потрактуванні лідером «Перевалу» Олександром Воронським проголошеного ним 1923 року гасла «вперед до класиків, до Гоголя, Толстого, до Щедріна», щоб учитися в них «того реалізму, який умів поєднувати побут з художньою фантастикою, з художнім експериментом, зі здатністю до синтезу» [70, с. 77]; 3) у міркуваннях Віктора Астаф'єва про Гоголя як «окрему літературу», які завершуються питанням: «А може, Гоголь увесь у майбутньому?» [67, с. 195, 192]. Тобто йдеться не про те, щоб «повернути» Гоголя українській літературі, про що писав 1909 року М. Грушевський [71], а радше про принципове навернення української літератури і мистецької свідомості до рівня творчого мислення і художнього письма М. Гоголя як одного з тих письменників, які й тепер залишаються найбільш «придатними і корисними для українського суспільства», як писав майже сто років тому І. Нечуй-Левицький [72, с. 214].

Для активізації й стимулювання такого процесу необхідна цілеспрямована системна (методологічна у новітньому значенні слова) рефлексія наявного гносеологічно-евристичного досвіду й еволюційних – інтегральних і диференціальних – тенденцій *власне українського гоголезнавства* у всій повноті його текстових практик, означених, скажімо, такими іменами як П. Куліш, М. Максимович, М. Драгоманов, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Щурат, В. Перетц, Д. Багалій, Є. Маланюк, Ю. Липа, Д. Чижевський, В. Дорошенко, С. Родзевич, Ю. Луцький, Н. Крутікова, П. Голубенко, Ю. Барабаш і аж до П. Михеда та чільних представників

³⁰ Принагідно нагадаю, що саме український переклад І. Франком поеми «Мертві душі» був «прямою відповіддю на всілякі твердження про «непридатність» творчості Гоголя для України» [23, с. 397].

новітніх українських дослідницьких гоголезнавчих центрів і груп³¹. Інакше кажучи, треба подивитися на історію українського гоголезнавства з погляду актуальних культуротворчих завдань і проблематики сучасної України.

Ми повинні розуміти, що українська належність Гоголя матиме для нас принципове значення в тому випадку, коли його творча спадщина буде дійсно залучена до нашого власного актуального культурного, філософсько-естетичного й мистецького буття, коли вона дешифруватиметься за допомогою українських літературно-художніх, культурно-ментальних кодів. І робити це варто з метою відкриття більш глибинного рівня художньо-смыслового світу творів геніального письменника, на тлі якого спростовуватимуться численні, як правило, кон'юнктурні стереотипи та формати їхнього сприйняття.

Творчість письменників, сформованих на перетині двох або й більше національно-літературних і культурних традицій³², має особиве значення для розкриття питання про глибинно синтетичну природу будь-якої національної чи регіонально-культурної традиції, що розгортається в історичному часі та просторі через подолання власної ізольованості й герметичності і яка здатна повноцінно й продуктивно жити лише тоді, коли її засвоюють у широких – і відмінних від її власного – культурних просторах. Водночас зазначу, що питання про сутність, чинники й форми національно-культурної приналежності митця – дуже складна проблема, пов'язана зі студіюванням цілого комплексу питань, зокрема, актуалізованих сьогодні такими феноменами, як мультикультуралізм та глобалізація світу. Усе це вимагає спеціального комплексного системного розгляду.

Творча спадщина М. В. Гоголя й надалі потребує спеціальних й фундаментальних досліджень, базованих, попри все інше, на доброт-

³¹ Така робота в українському літературознавстві вже розгортається [73; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84; 85; 86; 87; 88]. Передумови для формування її реальних перспектив створює, зокрема, здійснювана сьогодні бібліографічна діяльність, підсумком якої є українська бібліографія Миколи Гоголя [89].

³² Творчість М. В. Гоголя П. Охріменко свого часу запропонував розглядати в контексті певної традиції, що по-своєму втілювалася зокрема: а) у поета-ашуга Саят-Нови, який творив на трьох мовах, належачи грузинській, вірменській і азербайджанській літературам; б) у творчості письменників-полемістів братів Зизаніїв, Мілетя Смотрицького, Косова, Козловського (українців за походженням), творчий доробок яких належить українській і білоруській літературам XVI–XVII ст.; в) у творчості українсько-російських письменників XVIII ст. Феофана Прокоповича, Стефана Яворського, Дмитра Туптала (Ростовського) [65, с. 144].

ній методологічній і теоретико-концептуальній основі. За цієї умови гоголезнавство не тільки вийде на новий інтерпретаційний рівень щодо своєї внутрішньої галузевої проблематики, а стане одним із джерел і стимулів загального розвитку сучасного українського літературознавства та науки про літературу в цілому, створюючи умови для максимально повного виконання нею своїх особливих культуротворчих функцій.

Література:

1. Лихачёв Д. С. Закономерности и антизакономерности в литературе / Д. С. Лихачёв // Русская литература. – 1990. – № 1. – С. 3–5.
2. История русскоязычной литературы Украины. Гоголеведение : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.russistica.narod.ru/irliua/index.htm#gogol>
3. Нові Гоголезнавчі студії. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – Вип. 5(16). – 414 с.
4. Гоголезнавчі студії. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2008. – Вип. 17. – 292 с.
5. Н. В. Гоголь и славянский мир (русская и украинская рецепции) : [сб. ст. / ред. Хомук Н. В.]. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2008. – Вип. 2. – 394 с.
6. Родословие Н. В. Гоголя : статьи и материалы / [под общ. ред. Викуловой В. П. ; сост. и автор вступит. ст. Михед П. В.]. – М. : Фестпартнер, 2009. – 336 с.
7. Маланюк Є. Гоголь – Гоголь / Є. Маланюк // Книга спостережень. Статті про літературу / Євген Маланюк ; [упоряд. і передм. Сивоконя Г. ; прим. Харчук Р.] – К. : Дніпро, 1997. – С. 374–389.
8. Маланюк Є. Шевченко і Гоголь / Є. Маланюк // Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / Євген Маланюк. – Львів : Світ, 2005. – С. 289–294.
9. Там само С. 294–300.
10. Набоков В. В. Николай Гоголь (1944) / В. В. Набоков // Собр. соч. : в 5 т. / Владимир Владимирович Набоков. – СПб. : Симпозиум, 1997. – Т. 1. – С. 400–522, 603–604. – Режим доступа : http://gatchina3000.ru/literatura/nabokov_v_v/gogol7.htm
11. Бахтин М. М. Эпос и роман (О методологии исследования романа) / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 447–483.
12. Дзюба І. М. Взаємодія двох культур: стереотипи рецепції / І. М. Дзюба // Диалог української і російської культур : матеріали міжнарод. науч.-практич. конф., 24–25 окт. 1996 г. – К., 1997. – С. 25–32.

13. Реш-Лозовський В. Ще з літературного Гуляй-Поля / В. Реш-Лозовський // Вістник. – 1934. – Кн. 12. – С. 904–907.
14. Михед П. В. Про майбутнє української русистики / П. В. Михед // Слово художнє, слово сакральне : зб. статей і рецензій / Павло Володимирович Михед. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – С. 86–101.
15. Драгоманов М. П. «Переднє слово» [до «Громади» 1878 р.] / М. П. Драгоманов // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Михайло Петрович Драгоманов [упор. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри]. – К. : Либідь, 1991. – С. 276–326. – («Пам'ятки історичної думки України»).
16. Затонский Д. В. Как дальше жить? / Д. В. Затонский // Диалог украинской и русской культур : материалы междунар. науч.-практич. конф., 24–25 окт. 1996 г. – К., 1997. – С. 181–185.
17. Kozłyk I. Проблема культурного пограниччя: спроба теоретичної ідентифікації / I. Kozłyk // Acta Polono-Ruthenica. – Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2005. – Т. X. – S. 9–20.
18. Kozłyk I. Проблема культурного пограниччя на сторінках преси Галичини кінця XIX – початку XX століття / I. Kozłyk // Acta Polono-Ruthenica. – Olsztyn, 1997. – Т. II. – S. 385–391.
19. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры : два философских введения в двадцать первый век / Владимир Соломонович Библер. – М. : Политиздат, 1991. – 413 с.
20. Козлик І. В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства : [монографія] / Ігор Володимирович Козлик ; [наук. ред. Г. М. Сивокінь]. – Івано-Франківськ : Поліскан ; Гостинець, 2007. – 591 с.
21. Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи <1878> / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26 : Літературно-критичні праці (1876–1885). – С. 5–14.
22. Переписка М. Драгоманова з М. Бучинським 1871–1877 рр. / [зладив М. Павлик]. – Львів : Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1910. – 353 с.
23. Крутікова Н. Є. Гоголь та українська література (30–80 рр. XIX ст.) / Ніна Євгенівна Крутікова. – К. : Держвидав худож. літ., 1957. – 562 с.
24. Франко І. Щирість тону і щирість переконань / І. Франко // Твори : у 20 т. / Іван Франко. – К. : Держвидав України, 1955. – Т. 16 : Літературно-критичні статті / [ред. тома О. І. Білецький]. – С. 345–355.
25. Лихачёв Д. С. Об общественной ответственности литературоведения / Д. С. Лихачёв. // Избр. работы : в 3 т. / Дмитрий Сергеевич Лихачёв. – Л. : Худож. лит., 1987. – Т. 3. – С. 449–453.
26. Звиняцковский В. Я. Николай Гоголь. Тайны национальной души / Владимир Янович Звиняцковский. – К. : Ликей, 1994. – 544 с.
27. Гинзбург Л. Я. Разговор о литературоведении / Л. Я. Гинзбург // О старом и новом. Статьи и очерки / Лидия Яковлевна Гинзбург. – Л. : Сов. писатель, 1982. – С. 43–58.

28. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. Структура стиха // О поэтах и поэзии / Юрий Михайлович Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 1996. – С. 17–252.
29. Тютчев Ф. И. Соч. : в 2 т. / [подгот. текста, сост. и коммент. Пигарёва К. В.] / Фёдор Иванович Тютчев. – М. : Худож. лит., 1984. – Т. 2 : Письма. – 447 с.
30. Козлик И. В. В поэтическом мире Ф. И. Тютчева : [монография] / Игорь Владимирович Козлик ; [отв. ред. член-корреспондент НАН Украины Н. Е. Крутикова] – Ивано-Франковск ; Коломыя : Плай ; ВіК, 1997. –156 с.
31. Лунц Л. Почему мы серапионовы братья / Л. Лунц // Литературные записки. – 1922. – № 3. – С. 30–31.
32. Троцкий Л. Литература и революция <1923> / [вступ. ст. Ю. Борева] / Лев Троцкий. – М. : Политиздат, 1991. – 399, [1] с.
33. Михед П. В. Творчество Гоголя в свете украинской русистики: о некоторых проблемах изучения / П. В. Михед // Гоголезнавчі студії. – Ніжин, 2001. – Вип. 7. – С. 5–14.
34. Золотусский И. Оправдание Гоголя / И. Золотусский // Вінок М. В. Гоголю. Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 224–236.
35. Гусев В. А. Литература в ситуации переходности: [монографія] / Виктор Андреевич Гусев. – Днепропетровск : Изд-во ДНУ, 2007. – 276 с.
36. Козлик І. В. Поетичні інтерпретації : [оригінальні тексти, переклади, примітки] / Ігор Володимирович Козлик. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 80 с. – (На 1-й стор. обкладинки «Хай слово мовлено інакше...»).
37. Чичибабин Б. Путешествие к Гоголю <1973> / Б. Чичибабин // Стихотворения / Борис Чичибабин. – Харьков : ТО Эксклюзив, 2005. – С. 131–135.
38. Каверин В. Вера в могущество слова / В. Каверин // Вінок М. В. Гоголю. Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 188–191.
39. Цветаева М. И. Поэт и время / М. И. Цветаева // Соч. : в 2 т. / Марина Ивановна Цветаева. – М. : Худож. лит., 1988. – Т. 2 : Проза ; Письма / [сост., подгот. текста и коммент. Саакянц А.]. – С. 357–374.
40. Цветаева М. И. Поэма Конца / М. И. Цветаева // Соч. : в 2 т. / Марина Ивановна Цветаева. – М. : Худож. лит., 1988. – Т. 1 : Стихотворения, 1908–1941. Поэмы. Драматические произведения / [сост., подгот. текста и коммент. Саакянц А.]. – С. 417–438.
41. Гончар О. Гоголь і Україна / О. Гончар // Вінок М. В. Гоголю. Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 237–251.
42. Вадим Скуратівський про значення Гоголя. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2009/03/090320_gogol_skurativsky_i_m.shtml
43. Покальчук Ю. Традиції Гоголя і «магічний реалізм» / Ю. Покальчук // Вітчизна. – 1984. – № 4. – С. 187–192.

44. Розанов В. В. Несовместимые контрасты жития. Литературно-эстетические работы разных лет / Василий Васильевич Розанов. – М. : Искусство, 1990. – 605 с.
45. Франко І. Ucraina irredenta / І. Франко // Житте і слово. – 1895. – Т. IV. – С. 471–483.
46. Франко І. Формальний і реальний націоналізм <1889> / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 27 : Літературно-критичні праці (1886–1889). – С. 355–363.
47. Павлик М. Гоголь Николай Васильевич / М. Павлик // Друг. – 1874. – № 15. – С. 339–343 ; № 16. – С. 361–364.
48. Козлик І. В. Вступ до історії західноєвропейської літератури середньовічної цивілізації. Історико-культурний макроетап рефлексивного традиціоналізму. Доба середньовіччя та епоха Відродження : [навч. посібник для студ. ун-тів] / Ігор Володимирович Козлик. – Івано-Франківськ : Поліскан ; Гостинець, 2003. – 341 с.
49. Лихачёв Д. С. Социальные корни типа Манилова / Д. С. Лихачёв // Вінок М. В. Гоголю. Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 175–187.
50. Мирний П. Лист до М. М. Коцюбинського від 25 грудня [листопада] 1902 року / П. Мирний // Твори : в 5 т. / Панас Мирний. – К. : Вид. АН Української РСР, 1955. – Т. 5. – С. 410–412.
51. Алексеев М. Уроки гения / М. Алексеев // Вінок М. В. Гоголю. Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 123–125.
52. Гончар О. Гоголівськими шляхами / О. Гончар // Вінок М. В. Гоголю : Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 7–18.
53. Загребельний П. З великим болем у душі / П. Загребельний // Вінок М. В. Гоголю : Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 19–35.
54. Шенрок В. И. А. О. Смирнова и Н. В. Гоголь / В. И. Шенрок // Рус. старина. – 1888. – Т. 60. – С. 125–147.
55. Венгеров С. Писатель-гражданин. Гоголь / С. Венгеров // Собр. соч. / Семён Венгеров. – СПб. : Кн-во «Прометей» Н. Н. Михайлова, 1913. – Т. II. – 239 с.
56. Гоголь в русской критике. – М. : ГИХЛ, 1953. – 652 с.
57. Сваровская А. Образы украинского мира в русской малой прозе 1890–1910-х годов / А. Сваровская // Русскоязычная литература в контексте восточнославянской культуры : сб. статей по материалам междунар. интернет-конф. «Проблемы развития русскоязычной литературы и судьба восточнославянского культурного сообщества», 15–19 дек. 2006 г. / [науч. ред. Т. Л. Рыбальченко]. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2007. – С. 68–81.
58. Гоголь Н. В. Собр. соч. : в 8 т. / Николай Васильевич Гоголь. – М. : Правда, 1984. – Т. 8 : Письма. – 400 с.
59. Белинский В. Г. Собр. соч. : в 9 т. / Виссарион Григорьевич Белинский. – М. : Худож. лит., 1979. – Т. 5 : Статьи, рецензии и заметки,

- апрель 1842 – ноябрь 1843 года / [ред. М. Я. Поляков ; подгот. текста В. Э. Богграда ; ст. С. И. Машинского ; примеч. Г. Г. Елизаветиной]. – 631 с.
60. Гиллельсон М. И. П. А. Вяземский. Жизнь и творчество / Максим Исаакович Гиллельсон. – Л. : Наука, 1969. – 392 с.
61. Крутикова Н. Е. Н. В. Гоголь : исследования и материалы / Нина Евгеньевна Крутикова. – К. : Наук. думка, 1992. – 312 с.
62. Драгоманов М. П. Література російська, великоруська, українська і галицька <1873> / М. П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : в 2 т. / Михайло Петрович Драгоманов. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – С. 80–220.
63. Нечуй-Левицький І. На гастролях в Микитянах : [повість] / І. Нечуй-Левицький // Збір. творів : у 10 т. / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 1965. – Т. 8. – 1967. – С. 5–129.
64. Новиченко Л. Безсмертний імпульс... / Л. Новиченко // Вінок М. В. Гоголю. Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 126–135.
65. Охріменко П. Великий син двох народів-братів / П. Охріменко // Вінок М. В. Гоголю. Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 136–145.
66. Белинский В. Г. Ластовка. Сочинения на малороссийском языке... Сватанье. Малороссийская опера...<1841> / В. Г. Белинский // Собр. соч. : в 9 т. / Виссарион Григорьевич Белинский. – М. : Худож. лит., 1976 – Т. 4. – С. 416–418.
67. Астафьев В. Приближение к истине / В. Астафьев // Вінок М. В. Гоголю. Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 192–198.
68. Залыгин С. Читая Гоголя / С. Залыгин // Вінок М. В. Гоголю. Гоголь і час / [упоряд. Сосідко В. В.]. – Харків : Прапор, 1989. – С. 199–223.
69. Стефаник В. Поети і інтелігенція <1899> / В. Стефаник // Повне збір. творів : в 3 т. / Василь Стефаник. – К. : Вид. АН Української РСР, 1949. – Т. 2. – 1953. – С. 81–82.
70. Воронский А. К. На перевале (Дела литературные) / А. К. Воронский // Литературное движение советской эпохи : Материалы и документы / [сост. Плуш П. И.]. – М. : Просвещение, 1986. – С. 75–78.
71. Грушевський М. Юбілей Миколи Гоголя / М. Грушевський // Літ-наук. вісник. – 1909. – Кн. 3. – С. 606–610.
72. Нечуй-Левицький І. Школа повинна бути національна / І. Нечуй-Левицький // Дніпрові Хвилі. – 1911. – № 12–17. – С. 167–227.
73. Михед П. В. Основні напрямки вивчення творчості Гоголя : підсумки і перспективи / П. В. Михед // Гоголезнавчі студії. – Ніжин, 2000. – Вип. 5. – С. 4–14.
74. Ільницький О. Гоголь і постколоніальний контекст / О. Ільницький // Критика. – 2000. – Ч. 3(29). – С. 9–13.
75. Ісаєнко К. Уваги до дискусії П. Куліша і М. Максимовича про українські повісті Миколи Гоголя / К. Ісаєнко // Гоголезнавчі студії. – Ніжин, 2000. – Вип. 5. – С. 185–194.

76. Череватенко Л. Гоголіана Юрія Липи / Л. Череватенко // Київ. – 2001. – № 9–10. – С. 143–147.
77. Барабаш Ю. Троє Юріїв, або Гоголь на «Планеті DP» і поза нею. Юрій Шерех. Юрій Косач. Юрій Луцький / Ю. Барабаш // Сучасність. – 2002. – № 10. – С. 103–121.
78. Барабаш Ю. Гоголь: анти- і постколоніальне прочитання: З досвіду сучасної української гоголіани / Ю. Барабаш // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 153. – С. 142–167.
79. Барабаш Ю. Український ключ: Гоголь у літературній свідомості міжвоєнної еміграції / Ю. Барабаш // Слово і Час. – 2002. – № 12. – С. 54–67.
80. Ісаєнко К. П. Моделювання біографії М. Гоголя П. Кулішем (до проблеми інтерпретації біографії письменника) / К. П. Ісаєнко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2003. – Вип. 23. – С. 8–13.
81. Жаркевич Н. М. Гоголівська проблематика на межі тисячоліть у журналі «Слово і час» / Н. М. Жаркевич // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2003. – Вип. 23. – С. 13–20.
82. Сорочинський ярмарок на Невському проспекті: Українська рецепція Гоголя / [упоряд. Агеєва В.]. – К. : Факт, 2003. – 352 с. – (Літ. проект: Текст. Контекст. Знакові літ. доробки та навколо них).
83. Барабаш Ю. Гоголь у літературній свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій / Юрій Барабаш. – Сімферополь : Кримський Архів, 2004. – 128 с. – (Нові гоголезнавчі студії ; Вип. 1(12)).
84. Шаповаленко Ю. О. Гоголь в рецепції Пантелеймона Куліша / Ю. О. Шаповаленко // VII Міжнародні Гоголівські читання : зб. наук. праць. – Полтава : ПДПУ, 2004. – С. 160–164.
85. Панченко В. «Гофманіада» Володимира Дрозда та «Гоголіана» Юрія Щербака : (два епізоди з філософії української літератури кінця 1960-х рр.) / В. Панченко // Київ. – 2005. – № 12. – С. 144–152.
86. Барабаш Ю. Гоголезнавство в Україні й поза нею / Ю. Барабаш // Слово і Час. – 2005. – № 4. – С. 3–9.
87. Яблонська О. В. З історії української критичної рецепції творчості Миколи Гоголя / О. В. Яблонська // VIII Міжнародні Гоголівські читання : матеріали міжнар. наук. конф. – Полтава : ПДПУ, 2006. – С. 152–155.
88. Сивокінь Г. М. Задля чого відкриваються «таємниці» (З нових праць про М. В. Гоголя) / Г. М. Сивокінь // Сивокінь Г. М. У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій / Григорій Матвійович Сивокінь. – К. : Фенікс, 2006. – С. 166–173.
89. Микола Гоголь: Українська бібліографія / [уклад., упорядкув. Михеда П., Гранатович Л., Кузьменко Н.]. – К. : Академперіодика, 2009. – 258 с.

Анотація

Стаття присвячена реконструкції і характеристиці проблемного теоретико-літературного потенціалу творчості Н. В. Гоголя в світлі актуальних завдань культурного розвитку сучасної України.

Ключові слова: *теоретико-літературна проблематика, українська культура, русистика, міжкультурний діалог.*

Аннотация

Статья посвящена реконструкции и характеристике проблемного теоретико-литературного потенциала творчества Н. В. Гоголя в свете актуальных задач культурного развития современной Украины.

Ключевые слова: *теоретико-литературная проблематика, украинская культура, русистика, межкультурный диалог.*

Summary

The article is devoted to the reconstruction and description of problem theoretic-literary potential of Gogol's creation works in the light of actual tasks of cultural development of modern Ukraine.

Keywords: *theoretic-literary problems, Ukrainian culture, russistika, intercultural dialog.*